

A bal periféria kialakulása és kiterjedése udmurt alárendelt mondatokban

Éva Dékány¹ és Orsolya Tánczos^{1,2}

dekany.eva@nytud.mta.hu, orsolyatan@gmail.com

¹MTA Nyelvtudományi Intézet, ²Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Nyelvelmélet és kontaktológia műhelykonferencia

2015. november 17-18.

1. Bevezetés

1.1. Bal periféria

Rizzi (1997, 2001): kiterjesztett CP szerkezete

(1) Force > Top > Int > Top > Foc > Top > Fin > IP

Van Gelderen (2009): CP-nek nem minden nyelvben van kiterjesztett szerkezete; bizonyos nyelvekben osztatlan CP-ről beszélhetünk

1.2. Udmurt bal periféria

Előadásunk az orosz nyelv hatását vizsgálja az udmurt beágyazott mondatok bal perifériájára.

Mi mellett érvelünk, hogy orosz kontaktushatásra az udmurt véges beágyazott mondatokban

- i) először megjelent egy osztatlan CP-réteg →
- ii) újabban már osztott CP-ről is beszélhetünk.

2. Az eredeti beágyazott szerkezetek

OV – VO nyelvek eltérnek abban, hogy milyen beágyazást részesítenek előnyben (Greeberg 1963, Lehman 1973, Vennemann 1974, Hawkins 1983, Dryer 1992)

- VO nyelvek: véges alárendelést
- OV nyelvek: a nem véges alárendelést

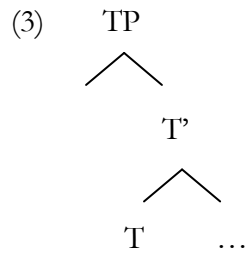
Proto-Urali: feltehetően nem tartalmazott véges alárendelést (pl. Collinder 1960)

Udmurt: OV nyelv; eredetileg nem található véges alárendelés, ma is ezt preferálja

¹ Az előadás anyagát az OTKA 112057 (Magyar generatív történeti szintaxis 2) projektje támogatta, továbbá Dékány Éva munkáját az MTA Posztdoktori ösztöndíj támogatta.

Ez az állapot a 18. sz. végi udmurt folklór szövegekben még megfigyelhető.

- udmurt nem véges alárendelt mondatok: nem látunk elemeket, amik a CP-ben lennének (mondatbevezető, vonatkozó névmás). A topikok és a fókusz a felső TP-zónában vannak, nem jeleznek CP réteget. Nem tudjuk kimutatni a CP-t az alárendelt mondatokban → ‘csonkolt’, CP nélküli mondatok, nincs bal perifériájuk (3)

3. A CP réteg megjelenése az Udmurtban

A 19. sz-től orosz hatásra megjelenik az udmurtban a véges igét tartalmazó alárendelés.

3.1. Véges alárendelések

A véges mondatoknak szükségszerűen van CP rétege → a változás tehát nem csak az ige formáját, hanem a mondat méretét is érintette.

- (4) *Mon malpas'ko, ton bertod.*
1sg gondol.PRES.1SG te hazamegy.FUT.2SG
'Azt gondolom, hogy haza fogsz menni.'

3.2. A *shuysa* 'hogymű' kötőszó kialakulása

A véges (CP) alárendelés megjelenésével kialakult az általános alárendelő kötőszó (Tánczos 2013, 2014).

Igei ciklus (Verbal Cycle, Van Gelderen 2009):

- V-ben elhelyezkedő elemet újraértelmezték a C fejen elhelyezkedő mondatbevezető elemként
- tipikus OV nyelvekben
- általában mondás igékkel

Udmurt: a *shuyny* 'mondani' ige konverb formájából alakult ki

Három állomáson keresztül:

I. határozói igenév, a főmondatban VP-határozó

- (5) *pervoï pãues-murt "monε mimãua urom ta·žï kariž"*
első erdei.szellem 1SG.ACC utolsó munka.NOM így tesz.PST.2SG
šusa veram.
mond.PRT mond.IIPST.3SG

'Az első erdei szellem mondva mondta: „Az utolsó munka tette ezt velem.”'

(Wichmann 1901)

II. 'Kötött egyenes beszéd' (Linked direct speech) környezetben

- (6) *so pãues-murtjos va·ňmiz-ik juãni kutis'killa "tonε kiñ ta·žï*
3SG erdei.szellem.PL mind kérdez.INF kezd.FREQ.PRES.3SG 2sg.ACC ki így
kariž?" šusa
tesz.PST.3SG mond.PRT

'Ő az erdei szellemeket kérdezni kezdi: „Téged ki tett ilyené?”' mondva'

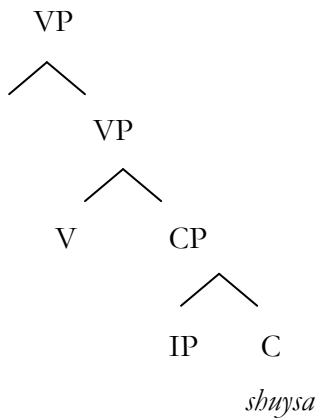
(Wichmann 1901)

- fontos megjegyezni, hogy a *shuysa* 'hogy' kötőszóvá válásának valószínűleg előfeltétele volt, hogy az udmurtban elkezdődött az OV-VO paraméterváltás:
 - (5) példamondat: S O V szórend: a beágyazott idéző mondat az O pozíciójában áll
 - (6) példamondat: S V O szórend: a *shuysa* közvetlenül az O pozícióban álló beágyazott idéző mondat jobb oldalán jelenik meg → segíti az újraelemzést a beágyazott tagmondat részeként

III. Általános alárendelést jelölő kötőszó (C fej)

- (7) a. *Mon veras'ko, ton bertod (shuysa).*
1sg mond.PRES.1SG te hazamegy.2SG hogy
'Azt mondom, hogy haza fogsz menni.'

b.

Az újraelemzésnek köszönhetően a beágyazott mondatok CP rétege fonológiailag is láthatóvá vált.

4. Újabb elemek a CP-rétegben

Orosz hatásra kialakulnak a véges vonatkozó mellékmondatok.

4.1. Véges vonatkozó mellékmondatok kialakulása

Eredeti vonatkozói mellékmondatok:

- prenominális
- nem-véges
- 'gap strategy'

- (8) [*Kük nunal zorüş'*] zor gült-iz š'erüs'-ez
két nap esik-PRT eső.NOM elpusztít-PST.3SG út-ACC
Az eső, ami két napig esett, elpusztította az utat.

(Belyaev 2012, pl. 6a)

Orosz hatás:

- posztnominális
- véges
- vonatkozó névmást tartalmaz

- (9) *So korkan ik ul-i, [kytyn lu-ono mynym]*
3SG ház.INESS ugyanaz él-PST.3SG ahol van-PRT 1SG.DAT
'Ugyanabban a házban élt, ahol nekem kell élnem.'

Ezek a névmások, akárcsak az oroszban, alakilag azonosak a kérdő névmásokkal.

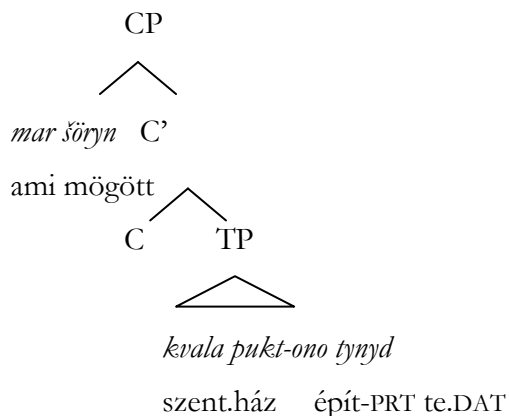
- (10) **Kytyn** so ul-i?
 hol 3SG él-PST.3SG
 ‘Hol élt?’

Vonatkozó névmások:

- operátorok
- CP specifikálóban

- (11) a. So korkan ul-i, [mar shöryn kvala pukt-ono tynyd]
 3SG ház.INESS él-PST.3SG ami mögött szent.ház épít-PRT 2SG.DAT
 ‘Abban a házban élt, ami mögött neked a szent házat kell felépítened.’

b.

A vonatkozó névmások

- megjelenésének feltétele a CP réteg megléte
- vonatkozó névmás kötelezően jelzi a mondatípust a spec,CP pozícióban
- A vonatkozó névmást tartalmazó vonatkozó mondatok a *shyysa* ‘hogy’ kötőszó kialakulása után jelentek meg.

4.2. Posztinominális relatívok mint az udmurt nyelvtan része

Míg a változás kétségtelenül orosz hatásra történik, az új szerkezeteket az udmurt nyelvtan részének kell tekinteni, nem pedig kódkeverésnek vagy tükörfordításnak.

Ezt többféle bizonyíték is alátámasztja:

I.) Van az udmurtban olyan vonatkozó mondatos szerkezet, ami az oroszban nem grammatikus: ez a posztnominális, de nem véges és vonatkozó névmást tartalmazó vonatkozó mondat (12).

- (12) *So korkan ik ul-i, [kɣytyn lu-ono mynym].*
3SG ház.INESS ugyanaz él.3SGhol van-PRT 1SG.DAT
'Ugyan abban a házban él, ahol nekem kell élnem.'

udmurt

- (13) **Saša otpravil pis'mo, [kotoroe včera napisannoe].*
Sasha.NOM PRT.küld.PST.3SG levél.ACCamelyik.ACCtegnap PRT.ír.PASS.PST.PTC.NEU
'Sasha elküldte a levelet, ami tegnap lett megírva.'

orosz

→ Ezek nem lehetnek tükörfordítás eredményei

II.) Van olyan típusú orosz vonatkozó szerkezet, ami az udmurtban nem grammatikus: ez a posztnominális, nem véges, vonatkozó névmás nélküli vonatkozó mondat (14).

- (14) *Saša polučil posylku, [otpravlennuju včera].*
Sasha.NOM kap.PST.3SG csomag.ACC.FEM PRT.küld.PASS.PST.PTC.ACC.FEMtegnap
'Sasha megkapta a csomagot, amit tegnap küldtek.'

orosz

- (15) **Saša korkan [pes'atajen puktem] ky kar ule in'i*
Sasha.NOM ház.INESS nagyapa.INSTR épít.PRT kétév él.PRS.3SG már
'Sasha már két éve él a házban, amit a nagyapja épített.'

udmurt

→ A tükörfordítás elmélet nem tudja megmagyarázni, hogy az ilyen típusú mondatokat miért nem fordítják le szó szerint udmurtra a beszélők.

További érv a tükörfordítás ellen, hogy az orosz nem véges vonatkozó mondatokban a participium számban és esetben egyezik a vonatkozó mondat fejével (13), míg ilyen egyezés az

udmurt vonatkozó mondatokban nem található. Tükörfordítás esetén az egyeztető morfémák megjelenését várnánk az udmurt participiumon is.

→ Azt mondhatjuk tehát, hogy orosz kontaktushatásra az udmurt nyelv nyelvtanában egy belső változás következett be.

5. Kiterjesztett CP réteg

Rizzi (1997, 2001): a topik és fókusz pozíciók, kérdő operátorok a Fin és Force projekciók között, a kiterjesztett CP-ben foglalnak helyet (16):

(16) Force > Top > Int > Top > Foc > Top > Fin > IP

Udmurtban: a topikok, a fókuszált elemek, valamint a kérdőszók lejjebb találhatóak, a kiterjesztett IP zóna felső részében (vö. magyarra Bacskai-Atkari 2014):

(17) CP1 > (TopP, high topics) > CP2 > TopP* > FP > TP

Az ilyen elemek megjelenése a mondatban tehát nem feltételezi a kiterjesztett CP réteget a nyelvben. Elemzésünkben az udmurt nyelvben eredetileg egyetlen, nem kiterjesztett CP réteg található.

Udmurt kiterjesztett CP-re bizonyíték lehet:

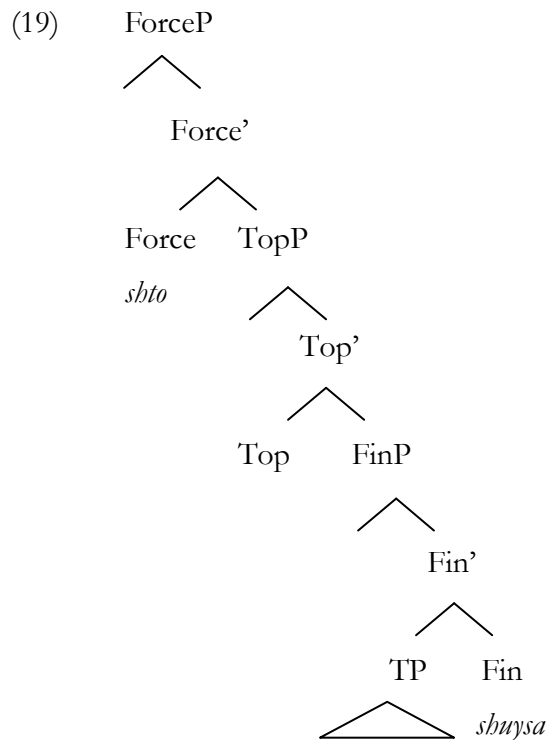
- kettős kötőszók
- topikalizáció a Fin fölé

5.1. Kettős kötőszók

Az udmurt-orosz kontaktus egyik szintaktikai jellegzetessége, hogy az udmurt nyelvben használatos orosz eredetű kötőszók egy tagmondaton belül jelennek meg udmurt megfelelőikkel (Tánczos 2013, 2014).

(18) *Mon malpas'ko, shto ton bertod shuysa.*
1SG gondol.PRES.1SG hogy(o.) 2SG hazajön.FUT.2SG hogy(ud.)
'Azt gondolom, hogy haza fogsz jönni.'

Feltételezzük, hogy ebben a szerkezetben orosz hatásra megjelenik az udmurtban a kiterjesztett CP réteg. Az orosz kötőszó (*sbto* ‘hogy’) pozíciója a Force fejből van, míg az eredeti kötőszó (*sbuysa*) a Fin fejből helyezkedik el. A ForceP, követve az orosz szintaktikai szabályokat, fejkezdetű (Tánczos 2014).

5.2. Topikalizáció Fin fölé?

Az osztott CP megjelenése felveti azt a kérdést, hogy a vonatkozó névmások a Force vagy a Fin specifikálójában vannak.

Rizzi (1997) elemzésében a vonatkozó névmások spec, ForceP-ban, topik nem előzheti meg

- (20) a. *the man to whom liberty, we could never grant*
 b. **the man, liberty, to whom we could never grant*

(Rizzi 1997, Baltin 1982)

de: az ómagyarban a vonatkozó névmások a spec, FinP-ben vannak (Bacsikai-Atkari és Dékány 2015)

- (21) a. olýaat tezők rajtad [**hog kýtł** felz] (Sándor-kódex 14v)
 b. [**ha kyket** erewlben zerettem] azoktol hamaraban meg vtaltattam (Jókai-kódex 154)
 c. oýl zerelmeth [zornýw halaal **kýth** meg gýozoth] (Czech-kódex 31v)

● A vonatkozó névmás és valamely mondatbevezető lineáris sorrendje:

tagmondatvégi Fin (*shuysa*) kötőszó + vonatkozó névmás:

- (22) *Mon todis'ko co pinalez, [kudze Sasha uramish adziž*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC amelyik.ACC Szása.NOM utca.ABL lát.PST.3SG
*(*shuisa)].*
 hogy
 'Én ismerem azt a gyereket, amelyiket látta Szása az utcán.'

tagmondatkezdő Force (*shto*) kötőszó + vonatkozó névmás:

- (23) *Mon todis'ko co pinalez, [(shto) kudze (shto) Sasha uramish*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC hogy amelyik.ACC hogy Szása.NOM utca.ABL
adziž].
 lát.PST.3SG
 'Én ismerem azt a gyereket, amelyiket látta Szása az utcán.'

➔ nem segít eligazodni

A topikok/a fókusz is jellemzően a Fin alatt foglalnak helyet, így a vonatkozó névmás és a topik/fókusz sorrendje sem használható tesztként.

● A vonatkozó névmás és különböző topikok lineáris sorrendje:

-- alanyi topik

- (24) *Mon todis'ke so pinalez, [(*Sasha) kudze Sasha uramish*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC Szása.NOM amelyik.ACC Szása.NOM utca.ABL
adziz].
 lát.PST.3SG
 'Ismerem azt a gyereket, amelyiket látta Szása az utcán.'

-- tárgyi topik

- (25) **Mon todisko so pinalez, [Sashajez kudiz uramish adziz]*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC Szása.ACC amelyik.NOM utca.ABL lát.PST.3SG
 'Ismerem azt a gyereket, aki látta Szását az utcán.'

-- adjunktum

- (26) **Mon todisko so pinalez, [Izhkaryn kudiz Sashajez uramish*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC Izhevsk.INESS amelyik.NOM Szása.ACC utca.ABL
adziz].
 lát.PST.3SG
 'Ismerem azt a gyereket, aki látta Szását az utcán Izsevszkben.'

➔ nem segít eligazodni

További kutatást igényel, hogy hol van a vonatkozó névmások szerkezeti helye.

Tentatív javaslat: spec, FinP-ben lehet (legalább bizonyos beszélőknek).

Bár az irodalmi udmurtban az adatközlőink elutasították a vonatkozó névmás előtt álló topikokat, kötetlen beszélgetésben előfordulhatnak, leginkább olyan beszélőknél, akik inkább az OV szórendet preferálják.

- (27) ?*Mon todis'ke so pinalez, [Sasha kudze uramish adziz].*
 1SG ismer.PRS az gyere.ACC Szása.NOM amelyik.ACC utca.ABL lát.PST.3SG
 'Ismerem azt a gyereket, amelyiket látta Szása az utcán.'

- (28) *Mon todisko so pinalesz [Izhkaryn kudiz Sashajez uramish*
 1SG ismer.PRS az gyerek.ACC Izhevsk.INESS amelyik.NOM Szása.ACC utca.ABL
adzi:]
 lát.PST.3SG
 'T ismerem azt a gyereket, aki látta Szását az utcán Izsevszkben.'

Ebből arra következtetünk, hogy az udmurtban a vonatkozó névmások az FinP specifikálójában vannak, és a vonatkozó mondatokban a FinP fölé, a kiterjesztett CP-be, történő topikalizáció bizonyos beszélőknek lehetséges.

6. Összegzés

- Eredeti nem-véges alárendelt mondatok TP-k voltak, nem rendelkeztek még CP réteggel
- Orosz hatásra és az OV-VO paraméterváltásával együtt a nem-véges alárendelések mellett megjelentek a véges alárendelések is, amelyeknek már volt CP rétegük
- A véges alárendelések és az OV-VO paraméterváltás együttes hatására kialakult a 'hogy' kötőszó, és a CP fej fonológiailag is kitöltött lett
- A CP réteg kiépülése lehetővé tette, hogy a 'hogy' kötőszó megjelenése mellett már frázis jellegű elemek is elkezdjenek megjelenni a CP-ben pl. a vonatkozó névmások
- Az osztatlan CP réteg mellett ma már osztott CP is megjelenik pl. a kettős kötőszót tartalmazó alárendelésekben

Irodalom

- Bacsikai-Atkari, Julia. 2014. *The syntax of comparative constructions: Operators, ellipsis phenomena and functional left peripheries*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam
- Bacsikai-Atkari, J. és Dékány, É. 2015. A vonatkozó névmások története az ómagyarban. *Általános nyelvészeti tanulmányok* 27: 47-69.
- Baltin, M. 1982. A landing site for movement rules. *Linguistic Inquiry* 13: 1-38.
- Belyaev, O. 2012. Коррелятивная конструкция и конструкция относительного предложения с внутренней вершиной в бесермянском диалекте удмуртского языка [Correlatives and internally-headed relatives in Beserman Udmurt] In: Кузнецова А.И., Сердобольская Н.В., Толдова С.Ю., Сай С.С., Калинина Е.Ю. (eds.). *Финно-угорские языки: фрагменты грамматического описания. Формальный и функциональный подходы*. 647–680.

- Collinder, Björn. 1960. *Comparative Grammar of the Uralic Language*. Stockholm. Almqvist & Wiksell
- Dryer, M. S. 1992. The Greenbergian Word Order Correlations. *Language* 68: 81–138.
- Gelderen, E. van. 2009. Renewal in the Left Periphery: Economy and the Complementiser Layer. *Transactions of the Philological Society* 107(2): 131–195.
- Greenberg, J. H. 1963. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In: J. H. Greenberg, (ed.) *Universals of grammar*, 73–113. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hawkins, J. A. 1983. *Word Order Universals*. New York: Academic Press.
- Lehmann, W. P. 1973. A Structural Principle of Language and Its Implications. *Language* 49(1): 47–66.
- Rizzi, L. 1997 The Fine Structure of the Left Periphery. In: Liliane Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, 281–337. Dordrecht: Kluwer.
- Rizzi, L. 2001. On the position Int(errogative) in the left periphery of the clause. In: G. Cinque & G. Salvi (eds.), *Current studies in Italian syntax. Essays offered to Lorenzo Renzi*, 287–296. Oxford: Elsevier.
- Tánczos, Orsolya. 2013. Hogy ... hogy – Kettős kötőszók az udmurt mondatban. In: É. Kiss Katalin & Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*, konferencia kötet. 279-293. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem
- Tánczos, Orsolya. 2014. *Cycle by cycle in the history of Udmurt shuysa*, előadás: 16th Diachronic Generative Syntax Conference, Budapest, Hungary
- Vennemann, T. 1974. Topics Subjects, and Word Order: From SXV to SVX via TVX. In: J. M. Anderson, & C. Jones (eds.) *Historical Linguistics I*, 339–376. Amsterdam, Oxford: North-Holland.